

vannak, és nagy területet ölelnek fel (pl. a gravetti-műveltségben). Az is tapasztalat, hogy e nagy, egységes területen megfigyelhetők helyi sajátosságok, pl. a kőiparban. Semmiképpen sem gondolhatjuk tehát, hogy ilyen nagy területen élő halász-vadászok nyelvében is ne lettek volna nyelvjárási eltérések, s hogy az uráli nyelv egységes lett volna a maga egészében. De meg is fordíthatom érvelésemet: a klasszikus nyelvészeti őshaza-meghatározás szerinti terület, még Hajdú Péter bővítése után is, túlságosan kicsi ahhoz, hogy jelentősebb népesség megélhessen rajta. Még bírálóm figyelmeztetése után sem tudok eltekinteni attól a feltevésemtől, hogy a feltett uráli nyelvjárástokat nem egyforma tömegű népesség beszélte. Bár a népesség és szaporodása tekintetében csak laza párhuzamokra vagyunk utalva, hadd szóljak erről is néhány szót. A ma élő népek megfigyeléséből az derül ki, hogy a letelepedés jelentősen megnöveli a népességet: csökken a gyermekhalandóság, és növekszik a születési arányszám. Olyan népek megfigyeléséből, amelyeknél egy rész letelepedett, más része pedig nomád vadász maradt, arra az eredményre jutottak, hogy míg az utóbbiak népessége szám szerint egy szinten maradt vagy éppenséggel csökkent, az előzőknél a népesség, aránylag rövid időn belül jelentősen megnövekedett. Mármost, az újkőkortól kezdve a finnugor népek legnagyobb része, talán az obi-ugorok kivételével, már letelepedett, s mégis igen nagy a számbeli ingadozás az egyes népek közt. Tehát egyenlő esélyek mellett is erősen különbözővé vált lélekszámuk. Tudjuk, hogy ennek történeti okai is lehetnek s vannak is, mégis jogosult az a visszakövetkeztetés, hogy ezeknek az igen nagy lélekszámbeli különb-

ségeknak oka, hogy eredetileg is kisebb-nagyobb csoportokban éltek az uráli nemzetségek, egymástól távol.

Hajdú Péter nagyértékű bírálatának még több, de érzésem szerint kevésbé jelentős pontja van, amelyre most nem tértem ki, de nem is volt célom, mert sokat köztük megszívlelek. Más helyen ezekre is sort kerítetek. Itt elsősorban az volt célom, hogy indokoljam azt, hogy eltérő eredményeink oka módszerbeli alapozás különbségekben rejlik és abban, hogy magam mint régész sokkal nagyobb időtávlatokban gondolkodom. Be kell vallanom, hogy éppen annak láttán, hogy a nyelvészeti életföldrajzi magyarázatok olyan területekre vezetnek, amelyek — nem lévén emberi élet nyoma — mai tudásunk szerint semmiképpen nem alakulhatott ki az uráli ősnépesség, még az eddigieknél is jobban megrendült hitem a régi nyelvészet—életföldrajzi módszerek célra vezető voltában. Úgy vélem a szót az ősi szállásterületek tekintetében mindinkább a régészet veszi át a jövőben, s hozzá csatlakozik az embertan is. A pollentérképek még tökéletesebbé válása is nagy segítségünkre lehet. Két út áll előttünk: a bizonyosan finnugor népekhez köthető régészeti anyag nyomozása térben és időben visszafelé vagy az, amit magam is követtem: kiindulni a valóban uráli korig visszavezethető fanevekből, s úgy jutni el a finnugor koron keresztül az egyes népekhez. Úgy látom, hogy abban a feltevésben, amellyel könyvemben összefogtam eddigi ismereteinket, a két út — a fésűs kerámia bizonyos csoportjain keresztül — találkozott, s ezért remélem, hogy vitára bocsátott elméletem további olyan nagyértékű hozzászólásokat vált ki, mint Hajdú Péter elemző bírálata.

László Gyula

A MAGYAR RÉGÉSZETI TOPOGRÁFIA KÖZÉPKORI RÉSZÉNEK FELDOLGOZÁSI SZEMPONTJAI

Amikor az MTA Régészeti Kutató Csoportja a Régészeti Topográfia előkészítését megkezdte,¹ megbízást kaptam arra, hogy a magyar középkori régészet korszakával kapcsolatos anyaggyűjtési és feldolgozási szempontokat kidolgozzam. Miután az egyre fokozottabban végzett anyaggyűjtéssel és a munkába bekapcsolódó régészek számának növekedésével az érdeklődés is fokozódik, a kidolgozott szempontoknak az eddiginél szélesebb körű ismertetésére is szükség van. Másrészt a módszerek, akár a gyűjtés tágabb körét, akár a feldolgozás (elsősorban a nyomdai előállítás anyagi korlátai miatt) szűkebbre szabott határait nézzük, közel sem lezárt és problémátlan kérdések; módosulhatnak, bővíülhetnek. Az anyagi korlátokból adódó késelelem, a régész-kapacitás korlátozott volta ezúttal valami jót is eredményezhet: alkalom nyílik arra, hogy egyre gazdagodó szempontok szerint készüljenek el az egyes kötetek, és szerzőik a felvetődő ésszerű javaslatokkal élhessenek.

Az alábbiakban megpróbálom röviden összefoglalni azokat a szempontokat, amelyek alapján az anyaggyűjtés tájékoztatója munkatársaink részére 1962-ben a munka végzését körvonalazta — természetesen csak a középkori régészet területén.

¹ Az általános szempontokat tárgyalta már, *Patek E.*, *Magyar Tudomány* 1962. 432—433.

² Valószínűnek tartjuk azt is, hogy a kételkedők néhány hasonló jellegű külföldi publikáció korszakhatáraitól vonják le véleményüket. Valóban több ilyen külföldi országos „régészeti térkép” vagy egy körzet „őstörténeti és kora-történeti emlékei és leletei”-t tárgyaló kötet kizárja a késő középkort anyagából. Akarva-akaratlan azonban néha ezek is átnyúlnak a 11—13. századba, például a földvárak tárgyalásánál.

³ Elegendő talán csak néhány történetileg fontos témát említeni, amelyeknél már eddig is komoly eredményeket lehetett elérni a régészet segítségével — ter-

I. A feldolgozás korszakhatára

Az első felvetődő — és többek szerint ma is nyitott — kérdés: szükséges-e a R. T.-ban a magyar középkor időszakát is feldolgozni?² Ennek a korszaknak a bevonása szükségtelenül terheli az amúgy is nagyarányú munkát. A kérdésnek ilyen felvetése azt a téves elképzelést tükrözi, hogy a magyar középkor történeti, kultúrtörténeti vagy művészettörténeti kutatása mellett a régészettudomány sajátos módszereivel csak nagyon szerény adatokat szolgáltathat e kor megismeréséhez. Régészetünk eredményei már eddig is ennek ellenkezőjét bizonyítják,³ s nyilvánvaló, hogy az eddigieken túlmenő jelentőségű témák feldolgozásához a topográfiai rendszerezés sok esetben jó kiinduló pontot fog szolgáltatni.

Véleményünk szerint mindenképpen helytelen lenne egy korszak teljes elhagyása akkor, amikor egyik fő feladatunk e munkával az új rendszerű áttekintés lehetővé tétele, a régészek további munkájának könnyítése.⁴ Másrészt a készülő kötetek hiányossá válnának azok számára is, akik pl. a helytörténeti kutatások kiszélesítésére a régészet eredményeit is segítségül kívánják hívní.

mészetesen a régészeti adatok és bizonyítékok értékelése során már a társtudományok területéhez tartozó módszereket is alkalmazva, komplex feldolgozással: középkori falutelepülések jellege, házformái a XIII—XVI. században; a királyi műhelyek szerepe a magyar késő-középkori építészetben és kézművészetben; a Duna-medence késő középkori kereskedelmi kapcsolatai és a hazai kézművészet viszonylagos fejletlenségének összefüggése.

⁴ Ez alatt nemcsak a tudományos kutatást értjük, de a muzeológiai munkának különböző részeit is, pl. a leletmentések hatékonyabb végzését. Az anyaggyűjtés gerincét képező terepbejárások adatai a korábbinál nagyobb tervezhetőséget biztosítanak e téren is.

Nem tagadhatjuk el azt a többször felmerült álláspontot sem, hogy a gyűjtés és feldolgozás határait a tatárjárásnál vagy a 14. század valamelyik évtizedénél vonjuk meg. (Már elvileg is helytelen az a felfogás, amely szerint a kutatási téma fontossága azzal mérhető, elég korai anyaggal foglalkozik-e?) Főleg gyakorlati okok szólnak ez ellen: nagyon sok olyan, a R. T.-ba tartozó emlék, település-nyom, épület vagy ásatási lelet van, melynél a 13–15. századon belül ma, de később is nehéz volna eldönteni, innen vagy túl van az adott évnél vagy évtizednél, tehát tekintetbe vegyük-e vagy sem.⁵ Másrészt az okleveles adatokkal is rendelkező települések esetében gyakori, hogy az Árpád-kori falu első írásos adata csak a 14. század közepéről való, ezeket kihagyva tehát a megközelíthetőség jóval szegényebb képet nyernénk.

A korszak lezárásaként kezdettől fogva 1541-et, a török hódoltság kezdetét javasoltuk. A 16. század első fele ugyanis — éppen az ország történetében beállt változás folytán — az emléktanyag legnagyobb részénél már jó elhatárolási lehetőséget nyújt. A lezárást nem értelmezzük mereven, a teljesség miatt a hódoltság alatt elpusztult települések adatainál, amennyiben kideríthető, minden esetben tovább mennék a pusztulás koráig.

II. A feldolgozás tárgyi határai

A R. T. címéből is érezhetően olyan munka, mely elsősorban a régészet további tudományos munkáját akarja elősegíteni, tehát saját tudományágának feladataiból indul ki. Ez esetünkben azt jelenti, hogy középkori részében a műemléki topográfiának és a történeti földrajznak sem helyettesítője, sem (a már feldolgozott megyék esetében) egyszerű kiegészítője nem lehet. Tárgykörében ezért sajátos régészeti szempontjait figyelembe véve kell hogy szelektáljon. Ne tartalmazzon például elsődlegesen a műemléki topográfiába tartozó kérdéseket, illetve emléksoportokat.⁶ Amikor pedig az építészettörténet tárgykörébe tartozó bizonyos építményeket (pl. kk-i templom, kolostor, vár, lakóház) más, alább részletezett szempontok miatt felhasználunk az anyaggyűjtésnél és a feldolgozásnál, úgy leírásuk és ábrázolásuk módja és mértéke a szokásos műemléki publikálásnál sürítettébb kell hogy legyen. A R. T.-ban például egy kk-i templom nem műemléki, művészeti jelentőségének megfelelően szerepel, hanem mint amely a középkori település magját, egyik központját bizonyítja, azaz ma már esetleg elpusztult, félreeső vagy éppen új beépítése miatt nehezen felismerhető falu- vagy város-központra utal. Ez a templom felépülésével, fő építési korszakaival a település életében és történetében is nagy szerepet játszó

korszakokra, dátumokra hívhatja fel figyelmünket. Másrészt, miután a történeti kérdéseket a régészet a településtörténet vizsgálatával és a település életének nyomain, anyagi maradványain keresztül vizsgálja, tekintetbe kell vennünk, hogy ezek a középkori objektumok (templom, vár stb.), melyekről viszonylag inkább megemlékeznek a levéltári adatok, még romjaikban vagy teljesen elpusztítva is a kutatás kezdetén jó kronológiai és térbeli támpontokat nyújtanak. Ezért tárgyalásuknál ilyen sajátosságait ki kell emelnünk. (Például a hazai műemléki topográfiák nem adják meg sem rajzban, sem leírásban a tp. helyét, nálunk viszont helyüket a községhatártérképen pontosan kell jelölnünk).⁷ Minden esetben, ha régészeti feltárás vagy műemléki kutatás során sikerült az épület periodizálását elvégezni, úgy a közlésre kerülő alaprajznak ezt is tartalmaznia kell.⁸ Kutatás és új felmérés hiányában az esetleg meglevő régi alaprajzot közölhetjük, ekkor természetesen periódusok jelzése nélkül; többfajta alaprajz esetén pedig azok összevetésével és helyszíni ellenőrzésével dönthetünk.⁹

A magyar középkor korszakával kapcsolatban egyik legvitatottabb kérdés: a feldolgozásban szerepeljenek-e a leletanyaggal nem rendelkező középkori (elpusztult vagy meglevő) települések? Miután múzeumban őrzött leletanyaguk még nincsenek, ezek nem tekinthetők még régészeti lelőhelynek. Véleményünk szerint — a lehető legrövidebb formában, lexikális tömörséggel ezeket is tárgyalni kell, és a községhatártérképen, ha terepbejárással azonosíthatók, jelölnünk kell azokat. Előkészítő munkaként az írott forrásanyag gyűjtése elengedhetetlen. Ennek segítségével ugyanis tágabb időhatáraitban a leletekkel ma még nem rendelkező települési pontok nagy része meghatározható, sőt a teljesen elpusztult települések egy részénél is a terepbejárás után az azonosítás elvégezhető, topográfiailag is berajzolható. Evvel a munkával — még az anyagi lehetőségeink miatt korlátozott forrásgyűjtéssel és terepbejárással is — a települések számát a ma is meglevőkhöz mérten mintegy kétszerezésére növelhetjük,¹⁰ azaz az egykori képet megközelíthetjük. A régészeti topográfiának legfőbb célja a további kutatás elősegítése, ezt pedig a középkor esetében a fentiekben vázolt módszerrel jobban elősegíthetjük, mint ha csupán a múzeumokban meglevő középkori leletekből akarunk kiindulni. Tekintetbe kell venni ugyanis, hogy más korszakokhoz képest legtöbb gyűjteményünkben a középkori leletanyag nagyon kevés, zömében szórványos jellegű, mert rendszeres gyűjtését régebben elhanyagolták. Így pusztán a meglevő leletekből e korszaknál ma még igazi összefoglaló feldolgozás el sem képzelhető.

Holl Imre

⁵ Sokszor nem lehet eldönteni pl. egy 14. századi falusi templomnál — még inkább romjainál —, hogy 1320-ban vagy már 1340-ben épült? Várainknál pedig legtöbbször még tágabb időhatárok sem elegendők építésük meghatározására: „... a belsőtornyos váraknál a XII–XV. századig terjedő időben nem sikerült olyan jellegzetességekre találnunk, melyeknek segítségével különböző építési korokat állapíthatunk meg.” [Gerő L., Magyarország váreépítészete. (Bp. 1955) 164.]

⁶ Pl. kk-i templom falfestészete, épületszobrászati anyaga, felszerelése (leírásban és képen) — csak abban az esetben, ha ez az egyedüli támpont az építési kor meghatározásához. Még ebben az esetben is elegendő a rövid utalás.

⁷ A magyar műemléki topográfiák a falusi templom alaprajzát hozzák, helyszínrajzát nem, csak kivételes esetben. Rom esetében már gyakran szükségtelenné tartják az alaprajz közlését is.

⁸ A periódusokat a műemléki topográfiák csak a leíró részben említik, az alaprajzon nem jelölik. Több korszakot magában foglaló épületnél így a közölt alaprajz még építészettörténeti szempontból sem értékelhető.

⁹ Pl. váraknál inkább G. Turco 16. századi rajzát közöljük, mint Könyöki múlt századi, de hiányosabb és e mellett még pontatlanabb felmérését.

¹⁰ A terepbejárás során egyébként is szükségszerűleg *lelőhely*é változik sok eddig „lelet nélküli” elpusztult telephely.